

International
**SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL**

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:30
sssjournal.com

pp.664-673
ISSN:2587-1587

2019 / February / Şubat
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 05/01/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 20/02/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 20.02.2019

MİSYONERLERİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ ERMENİ AYRILIKÇI HAREKETLERİ VE 1895 İSYANLARINDAKİ ROLÜ

ARMENIAN SEPARATIST MOVEMENTS OF MISSIONARIES IN EASTERN AND SOUTHEASTERN ANATOLIA REGIONS AND THEIR ROLES IN 1895 REBELLIONS

Öğr. Gör. Abdullah ALAKAŞ

Kırıkkale Üniversitesi, Delice Meslek Yüksekokulu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, tarihci_abdullah@hotmail.com, Kırıkkale/Türkiye

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1267>

Reference : Alakaş, A. (2019). "Misyonerlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Ermeni Ayrılıkçı Hareketleri Ve 1895 İsyanlarındaki Rolü", International Social Sciences Studies Journal, 5(30): 664-673.

ÖZ

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirme ve parçalama planlarını hayata geçirebilmek için Osmanlı tebaası gayrimüslimleri devletten koparmak üzere kullandıkları önemli unsurlardan biri misyonerler olmuştur. Misyonerlerin hedef kitlelerinden birisi de yoğun olarak Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Ermeniler olmuştur. Avrupalı devletler ve onların misyonerleri tarafından kurulan Ermeni komitacıları Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yıkıcı eylemlere girişmişlerdir. Bu eylemlerin en etkilisi 1895 yılında pek çok yerde eşzamanlı olarak başlattıkları isyanlar olmuştur. Bu isyanlar sırasında birçok Müslüman katledilmiş ve bazıları da yerlerini yurtlarını terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır. Ermeni komitacıları bütün bu katliamları icra ederken misyonerler vasıtasıyla kendilerini iç ve dış kamuoyunda masum, Müslümanları ise Ermeni soykırımcıları olarak göstermeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti imkânları çerçevesinde isyanlara karşı bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Olaylar sırasında mağdur olanların mağduriyetleri ivedilikle giderilmeye, toplumsal huzur ve barışın yeniden tesisi için uğraşmıştır. Ancak, Avrupalı devletlerin emperyalist hedefleri uğruna iğfal ettikleri gözü dönmüş komitacı teröristlerin ıslahı mümkün olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerler, Ermeniler, Doğu-Güneydoğu Anadolu, 1895 Olayları

ABSTRACT

Missionaries were one of the important factors that Western countries used for separating dhimmi from the community in order to put their plan of getting weak and crumbling the Ottoman Empire into action. One of the target groups of missionaries was Armenians mostly living in Eastern Anatolia region. Secret societies founded by Western countries and their missionaries started the acts of vandalism in Eastern and Southeastern Anatolia regions. The most effective one of these acts was the rebellions began simultaneously in many places in 1895. In these rebellions, many Muslims were killed and some of them had to leave their houses and migrate. Armenian secret societies pretended to be innocent whereas they tried to see Muslims responsible for Armenian genocide in both public and foreign public opinion by missionaries while they were killing people. The Ottoman Empire tried to take some measures against the rebellions within the bounds of possibility. At the time of incidents, it was attended to resolve the problems of sufferers in a hurry and to bring peace and tranquility to the society again. On the other hand, it was not succeeded in making furious terrorists deluded by Western countries for the sake of imperialistic aims better.

Keywords: Missionaries, Armenians, Eastern-Southeastern Anatolia, 1895 Incidents

1. GİRİŞ

Hıristiyanlığı tanıtmaya, yayma ve yeni mensuplar kazandırma anlamına gelen misyon "Mission" kavramı, Latince mittre (göndermek) fiilinden türetilmiş olup bu görevi ifa edenlerde misyoner denilmiştir. Misyonerlerin amacı ise sistemli ve bilinçli bir şekilde tüm insanları Hıristiyanlaştırarak bütün toplumların üzerinde dini hâkimiyet kurmaktır. Bu anlayışın temelini ise Hz. İsa'nın: "İmdi siz gidip bütün milletleri şakird edin." Sözlere teşkil etmektedir. Hz. İsa'nın bu sözünü dini bir vecibe olarak kabul eden havarileri

tarafından Hıristiyanlık değişik zamanlarda, farklı kişiler tarafından insanlara anlatılmıştır. Osmanlı coğrafyasında Misyonerlik faaliyetleri sadece Osmanlı tebaası gayrimüslimlere değil, bütün Osmanlı vatandaşlarına yönelik olarak yapılmıştır (Fendoğlu, 2002: 208-190; Hülagü, 2009: 97; Ortaylı, 2002: 85).

Özellikle Fransız İhtilalinden sonra Osmanlı Devleti, siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî anlamda çok büyük sıkıntıya sokmuştur. Bulgarlar, Rumlar, Sırlar ve Ermeniler gibi birçok etnik unsur batılı güçlerin ve misyonerlerin teşvikiyle Osmanlı Devleti üzerindeki ayrılıkçı hareketler içine girmiştir. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik fikri, misyonerler ve Avrupalı devletler tarafından Osmanlı gayrimüslim tebaası üzerinde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Müslüman coğrafyasındaki yerli kültürlerle çabuk adapte olan misyonerler, gittikleri yerlerin kültür ve inançlarını ayrıntılı olarak öğrenerek, onları kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlardır. Özellikle Müslüman coğrafyalarda İslam'ı en ince ayrıntılarıyla öğrenen misyonerler, bunu bir istismar aracı haline getirip, İslam inancını bozmak ve Müslümanlar arasına nifak sokmak için kullanmışlardır (Efe, 2016: 333-334-351).

2. OSMANLI COĞRAFYASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Misyonerler Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetleriyle bir taraftan Türkleri İslam dünyasından soğutmayı ve hatta mümkün olursa onları Hıristiyanlaştırarak kendi kimlikleriyle çatıştırmayı hedeflemişlerdir. Bir taraftan da Osmanlı gayrimüslim tebaası arasında Osmanlıya karşı Rum-Ermeni ittifakını oluşturmayı, bölücü faaliyetleri körükleyerek devlete karşı düşünceye sahip düşman kuvvetler yetiştirmeyi amaçlamışlardır (Kılıç, 2009: 69; Tozlu, 1995: 329-335).

Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet gösteren misyoner kuruluşları, sömürgeci devletlerin uzun vadeli sömürü politikaları doğrultusunda yönlendirildikleri için aralarında bir anlaşma sağlayamamışlar ise de, Osmanlı düşmanlığı ortak noktasında birleşmişlerdir. Misyoner talimatnamelerinde, mukaddes ve vaat edilmiş topraklar olarak gösterilen Anadolu topraklarının silahsız haçlı seferiyle, yani misyonerlerin gayretleriyle tekrar Hıristiyanlara açılacağı ve bunun onlar için mukaddes bir görev olduğu zikredilmiştir (Kocabaşoğlu, 1989: 33).

Dini amaçların yanı sıra siyasi amaçları da bulunan misyonerler, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim unsurların ağır insan hakları ihlallerine uğradıkları bahanesiyle hak savunuculuğuna soyunarak, onları Osmanlı'ya karşı kıskırtıp hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Daha XVII ve XVIII. Yıllardan itibaren Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermenilerle misyonerlerin ilgilenmeye başladığı görülmektedir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren ise doğrudan İngiliz, Amerikan, Fransızlar ve İtalyanların Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde okullar, hastaneler, dispanserler ve kiliseler açarak faaliyetlerine hız verdikleri bilinmektedir. 1860'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı topraklarında misyoner okulu sayısı 1600'lere ulaşmıştır. Açılan bu kurumlar eliyle Osmanlı'nın millet sistemini yozlaştırmış, siyasi ayrışmalar hat safhaya çıkmıştır (Haydaroğlu, 2002: 182). Ülkenin her tarafına yayılan misyoner okulların yoğunlaştığı yerlerin başında; Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Orta Doğu ve İstanbul gelmektedir. Misyonerlerin Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki faaliyetleri sonucunda çıkan etnik ve sosyal kriz, buralardaki egemenliğin yavaş yavaş sarsılmasına ve sonunda da toprak kayıplarına da neden olmuştur.

Tanzimat'la birlikte ülkenin diğer kısımlarında olduğu gibi Doğu vilayetlerinde de askeri, idari, ekonomik yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Bölgede yapılan bu düzenlemelerle Kürt ve Ermenilerin Osmanlı'ya sıkı sıkıya bağlanması amaçlanmıştır. Ancak, bu yenileşme hareketlerini bahane ederek bölgeye yerleşmeye çalışan Avrupalı Devletler, kendilerini Ermeni ve Kürtlerin savunucuları olarak göstermeye çalışmışlardır. Özellikle Ruslar doğu vilayetlerinde etkin hale gelebilmek için, bu vilayetlerde yaşayan halkın etnik yapısını istismara girişmiştir. Rusların Ermenileri kendi çıkarları için kullanmasının önüne geçmek isteyen Batılı misyonerler ise Ermenilerin Katolik ve Protestan toplulukları üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır (Shaw, 2006: 250). Batılı devletler, "misyonerlik faaliyetlerini sürdürmek için Ermenileri farklı mezheplere ayırmışlar ve her biri bir mezhebin koruyucusu olarak ortaya çıkmıştır. Öteden beri Rusya, Osmanlı idaresi altındaki Ortodoks Hıristiyanları, Fransa Katolikleri, İngiltere ve daha sonra sahneye çıkacak olan ABD'de Protestan mezhebinin haklarını" savunmuşlardır. Rusların çalışmalarına ve ilerlemelerine karşı; İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar bu bölgede faaliyetlerini her geçen gün arttırarak misyonerlerini buralara göndermiştir. Bu dönemde en çok faaliyet doğu topraklarında Amerikalılar tarafından yürütülmüştür. Amerika'nın Osmanlı sınırlarında çalışmaya başlayan ilk misyon, "American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM)" dir (Özcoşar, 2008: 282-283). Bu misyoner cemiyetinin üyeleri, Kürt ve Ermenilerin yaşadıkları yerleri dolaşarak araştırmalar yapmışlar, araştırmaları sonucunda yaklaşık 700 sayfalık bir de rapor hazırlamışlardır. Bu çalışmalara paralel olarak Misyonerler azınlık isteklerini bahane ederek Doğu topraklarında pek çok Kürt isyanının çıkmasına da önayak olmuşlardır

(Sevinç, 2007: 231-237). Bu isyanlar, Batıların “Şark Meselesi” mücadelesinin bir halkası olarak kabul edilebilir (Yuvalı, 2008: 200-203).

Kendilerini buldukları bölgelerin hak savunucuları olarak sunan misyonerlerin takip ettikleri ince politikalar zaman içerisinde etkisini göstermiş ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk topraklarında isyanlar çıkmaya başlamıştır (Kieser, 2010: 35). Osmanlı toprakları Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi devletlerin çıkar çatışması yaşadıkları bir yer haline gelmiştir. Bu devletler, siyasi emellerine ulaşmak için devletin merkezi idaresi ile doğu vilayetlerini birbirinden ayırarak birlikte yaşamayı sorun haline getirmeye çalışmışlardır. Avrupalı devletler, taşradaki halkı etkilemek ve Osmanlı'dan soğutmak maksadıyla; Ermeniler, Süryaniler, Slavlar ve daha pek çok etnik unsur üzerinde milliyetçilik fikirlerini yaymak için misyonerler göndermişlerdir. Gönderilen bu Avrupalı misyonerler, gittikleri yerlerde ekonomik inisiyatifi ellerine alarak etkin olmaya başlamış ve bu durumu kullanarak kültürel yozlaşmanın alt yapısını hazırlamışlardır (Kieser, 2010: 39).

2.1. Yabancı ve Azınlık Okullarının Misyonerlik Faaliyetlerindeki Rolü

Kendilerini gayrimüslimlerin siyasi temsilcisi olarak gören Avrupalı devletler, Osmanlı'dan okullar başta olmak üzere, birçok alanda azınlıklar lehine yenilikler yapması için baskı yapmaya başlamışlardır. Baskılar üzerine Osmanlı okulların açılmasına izin verince yalnız Osmanlı tebaası gayrimüslimler okullar açmakla kalmamış; Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya ve Rusya gibi devletler de okul açmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin açtığı bu okullar da yasal dayanaktan yoksundur. Açılan okullar ilk etapta sorunsuzdu, ancak 1840'lı yıllardan sonra, özellikle de 1850'li ve 1860'lı yıllarda büyük sorunlar meydana getirmişlerdir. Hatta yabancı okulların sayısı o kadar hızlı artmıştır ki, XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Osmanlı topraklarında; azınlık, misyoner ve yabancı devletlerin okul sayısı yaklaşık 1600'e ulaşmıştır (Haydaroglu, 2002:182).

Avrupa'da başlayan endüstriyel gelişme karşısında Osmanlı Devleti, eski üstünlüğünü yitirip zayıflamaya başlayınca, devlet adamları yenileşme hareketlerine giriştiler. Devletin yenileşme faaliyetlerine giriştiği alanların başında eğitim öğretim geliyordu. Çünkü misyonerlerin eğitimsiz kitleyi istismar ederek devleti parçalama siyasetine başladıkları fark edilmişti. Bunun önüne eğitimi yaygınlaştırarak vatandaşları bilinçli hale getirmekle geçilebileceği düşüncesi hakimdi. Devletin kötü gidişini durdurabilmek ve misyonerlerin yıkıcı bölücü faaliyetlerini etkisiz kılabilme amacıyla eğitim-öğretimin teşkilatlı bir hale getirilmesi yönündeki ilk ciddi adımlar Islahat Fermanı'ndan sonra atıldı. 1866 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla eğitim öğretimin devletin kontrolü altına alınması yönünde önemli bir adım atıldı. 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile Osmanlı vatandaşlarının tamamı için ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi kararı, eğitimin modernleştirilmesi ve yaygınlaştırılması bakımından önemli bir karar olmuştur (Efe, 2017: 1549).

Avrupalı misyonerlerin açtığı okulların en önemli merkezleri: Ortadoğu, Doğu Anadolu, Güneydoğu ve İstanbul'dur. Özellikle Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Beyrut ve Erzurum gibi vilayetlerin bünyesinde birçok misyoner okulu açılmıştır. Bu okulların içerisinde İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerlerin açtığı okullar son derece önemlidir. Çünkü bu devletlerin misyonerleri ilk önce Türkleri Hıristiyan yapma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu gayretleri boşa çıkınca Rumları ve Ermenileri Protestan yapmaya çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Ancak zamanla Rumları ve Ermenileri; Türk ve Müslümanların düşmanı haline getirmeyi başarmışlardır. Avrupalı devletler, Rum ve Ermenileri Türk düşmanı yapmakla kalmamış, Osmanlı topraklarında yaşayan Yezidi, Keldani, Yahudileri de Türk ve Müslüman düşmanı yapmak için ellerinden geleni yapmışlardır (Bozan, 2006: 42-43).

Osmanlı Devleti, yabancıların toprak sahibi olabilmesi için Haziran 1867'de kanun çıkarmış bu kanun yabancılar mülk edinme hakkı tanımıştır. Bu düzenlemeden sonra birçok papaz, Osmanlı coğrafyasında arazi satın alarak bu arazilerde kilise ve okul yaptırmıştır. Osmanlı, yerli ve yabancı manastır, okul, hastane, eczane ve yetimhanelerden aldığı gümrük vergisini almamaya başlamış ve onlara vergi muafiyeti getirmiştir. Ayrıca, yabancılar için 1869 yılında çıkarılan “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin 129'uncu maddesinde yabancıların özel okul açmalarına dair düzenleme yapılmıştır (Mutlu, 2005: 19-34). Yapılan bu düzenlemeye dayanarak açılan yabancı okullar, tarihi sorunların temelini oluşturmakla kalmamış, siyasi gaye güden merkezlerin sığınağı haline gelmiştir. Her ne kadar bu okullar kurulduğunda amaçlarının insani faaliyetler gerçekleştirmek olduğu dillendirilmişse de gerçek hiçte böyle olmamıştır. Bu okulları Osmanlı topraklarında hayat bulmanın bir parçası olarak gören emperyalistler gerçek amaçlara ulaşmak için bu okulları basamak olarak kullanmışlardır. Osmanlı coğrafyasında Trabzon, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır ve Adana'da kurulmuş olan Katolik Cizvit okulları, Erzurum'da Rus Ermenilerinin kurduğu

okullar, adeta terörist yetiştiren kurumlar olmuştur. Bu okullar vasıtasıyla gayrimüslimler, memleketin ticaret ve servetini de günden güne ellerine geçirmişlerdir (Balcı, 2010: 170).

1890'lı yıllarda Diyarbakır Valisi olan Sırrı Paşa: *Amerika, İngiliz ve Fransız misyonerlerinin (mekatib-i ecnebin) Diyarbakır ve çevresinde ruhsatsız okul açtıklarını, eğitim adı altında Osmanlı tebaasını isyana teşvik ettiklerini ve toplumu kargaşaya sürüklediklerini, onların kendi ikametgâhlarında bile misyoner mektepleri açtıklarını*” söylemiştir. Bu faaliyetlerin insani amaçların dışında olduğunu, Diyarbakır'ın toplumsal barışını bozduğuna eserinde vurgu yapmıştır (Bozan, 2006: 42-43). Diyarbakır'daki toplumsal barışın bozulması bölgenin karışmasını beraberinde getirmiş ve 1890'dan sonra Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki dostluk, komşuluk ve kader birliği bozulmuş, Türklerle Ermeniler birbirlerine düşman hale getirilmiştir.

3. DOĞU VE GÜNEY DOĞU ANADOLU VİLAYETLERİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Misyonerler kendilerini Doğu coğrafyasındaki yabancıların öncülükleri olarak gördükleri için bölge halkına yenileşmenin sadece askeri, idari ve ekonomik olmadığını; bunun bir yaşam tarzı haline getirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yenileşmenin olmazsa olmazı diye anlattıkları bu enstrümanları kullanarak, toplumun iç dinamikleriyle oynamaya başlamışlardır. Arapkir, Musul ve Van arasında kalan bölgeyi Kürdistan; bu bölgeye kuzeyden bitişen ve Erzincan, Kars ile Van arasında kalan bölgeyi de Ermenistan olarak tanımlamışlardır. Kendilerince yaptıkları bölge tanımlamasına uygun olarak planlarını uygulama safhasına geçmişlerdir. Kendi hedeflerine uygun olarak bölgedeki Kürt, Ermeni, Süryani ve Yahudi toplulukları üzerinde etkinliklerini artırarak, Osmanlı Devleti içindeki siyasi, sosyal ve ekonomik ahengi bozmaya çalışmışlardır (Sevinç, 2007:236-240).

Misyonerlerin hayalî projelerine ve yıkıcı propagandalarına rağmen Müslüman tebaa “*bütün Avrupa krallarının taçlarını Türk Sultanların elinden giydiğini*” söyleyen XVI. yüzyıl efsanesine inanıyor ve Osmanlı'nın kudretine güveniyordu (Kieser, 2010: 63-65). Buna karşın Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasından olan Ermenilerin misyonerlerin faaliyetlerinden etkilendikleri görünüyordu. Bir taraftan Avrupalı misyonerlerin etkisinde kalan, bir taraftan da Rusları efendileri olarak gören Ermeniler, Rus Ermenilerinin de ideolojik ve kültürel baskıları ile misyonerlerin oyuncağı haline gelmeye başlamıştı (Dabağyan, 2006: 80; Kieser, 2010: 63-65). Sömürgecilik çağı olarak adlandırılan ve misyonerlik faaliyetlerinin altın çağını yaşadığı çağ olarak nitelendirilen XIX. yüzyılda faaliyetlerini yoğunlaştıran misyonerler, Ermenilerin ve Süryanilerin Protestan mezhebine girmeleri için etkin bir şekilde çaba sarf ediyorlardı (Özdemir, 2008: 690; Evren, 2002: 61).

Osmanlı topraklarındaki kiliseleri sömürgeci emellerine ulaşmak için bir basamak olarak görüp, bunları emperyalist sistemin içerisine çektiler. Ermeni, Süryani ve Keldanilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde okullar, hastaneler ve yetimhaneler açarak faaliyetlere başladılar. Böylece faaliyetlerini yasal bir zeminde, Osmanlı Devleti'nin izni dairesinde yapıyorlardı. Eğitim, sağlık ve sosyal yardım programları bölgede yaşayan Hıristiyanların dikkatini çekiyor ve onların misyonerlere yakınlaşmalarını sağlıyordu. Doğu Hıristiyanlarını keşfeden Amerikan ve İngiliz misyoner kuruluşlarının Protestanlaştırmak istedikleri ilk hedef kitlesi Süryaniler oldu. Ancak onlardan umdukları ilgiyi göremeyince Ermeni toplumuna yönlendirirler (Özdemir, 2008: 691-698).

3.1. Amerikalı Misyonerlerin Ayrılıkçı Ermeni Hareketlerindeki Rolü

Amerika, geçmişi çok eskiye dayanmayan bir devlet olmasına rağmen etkin bir siyaset izleyerek kısa süre içerisinde dünyanın en güçlü devleti olmayı başarmıştır. Amerika'nın bu kadar kısa bir süre içinde güçlenmesi ve dünya siyasetinde aktif rol oynaması, hiç kuşkusuz sömürgeciliğin nimetlerinden faydalanmış olmasındandır. Kurulduktan kısa süre sonra kendi kıtasının dışına çıkmaya başlayan ABD, her ne kadar XIX. yüzyılda sömürgeci faaliyetlerden uzak görünse de, gelecekteki sömürgecilik planlarına yardımcı olmak için ilk hazırlıklarını misyonerler vasıtasıyla başlatmıştır. ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilk ilişkileri ise “*Garp Ocaklarının Akdeniz'deki ABD gemilerine saldırılarıyla*” başlamış ve XIX. yüzyılda ticari anlaşmalarla devam etmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri bakımından da ABD'li misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına daha geç tarihlerde geldikleri bilinmektedir. Buna rağmen Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerindeki çeşitlilik, yoğunluk ve saha olarak diğer ülke misyonerlerinden daha başarılı oldukları görülmektedir (Açıkses, 2003: 937). Sömürgecilik anlayışı bakımından diğer devletlerden farklı bir metot takip eden Amerikalı misyonerler, öldürmek ve savaşmak yerine, barışçıl ve insancıl politikalar takip ederek daha etkili olmuşlardır. Osmanlı

Devleti'nin 1830'da Amerika'ya “*en ziyade müzaherete mazhar ülke, (desteklenmeyi en çok hak eden devlet)*” imtiyazını vermesinden sonra Amerikan misyonerleri Osmanlı topraklarında görülmeye başlamıştır (Balcı, 2010: 168). Amerikalı misyonerler, Osmanlı coğrafyasında faaliyetleri için en uygun yerlerin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri olduğunu gördüklerinden, faaliyetlerini buralarda yoğunlaştırmışlardır.

Amerikalı misyonerler, Osmanlı sınırları içinde kendilerine bağlı Protestan Ermeni cemaati oluşturmaya, Ermenileri kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlardır (Kopar, 2009: 161). Anadolu ve Ortadoğu topraklarındaki yer altı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği sömürgeci devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştı. Osmanlı ülkesindeki bu kaynaklara sahip olmak isteyen Amerikalılar da misyoner örgütleri vasıtasıyla harekete geçmişlerdir. Bir taraftan Doğu vilayetlerinde okul, hastane, yetimhane ve kilise açarak halkın gönlüne girmeye çalışırken, bir taraftan da Filistin, Suriye ve Anadolu vilayetlerinde yaşayan Hıristiyan, Yahudi, Müslümanlara ve Putperestlere İncil'in mesajını ulaştırmak görüntüsü altında etkin olmaya başladılar. Ancak çok kısa bir sürede niyetleri açığa çıkan Amerikalı misyonerler, Osmanlı'nın doğu topraklarında sistemli bir politika takip ederek Osmanlı'yı parçalama planları yapmaya başladılar. Bu planlarını istikrarsızlaştırma ve parçalama, Protestanlık harekâtı ile Osmanlı'yı etkileme, Osmanlı'yı modernleştirerek nüfuz kazanma, Hıristiyan azınlıklılığında sivil toplumculuğa yönelim gibi yöntemlerle hayata geçirmeye çalıştılar. Misyonerler, başta doğu toprakları olmak üzere tüm Osmanlı topraklarında birlikte yaşam duygusunu ortadan kaldırıp, Kürt beyliklerini etkisizleştirerek bölgeyi istedikleri şekilde yeniden yapılandırmayı arzuluyorlardı. Ümmet dışı milletlerin güçlenmesine destek vererek, ümmetin sosyal ve ekonomik açıdan güçsüz olmasını istiyorlardı (Kieser, 2010: 37, 39-40).

Ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında misyonerlik hareketlerinin ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Diyarbakır'ın Mezopotamya'nın Anadolu ile birleştiği noktada olması, emperyalist güçlerin ilgi odağı ve olayların merkezi haline getirilmesine sebep olmuştur. Amerikalı misyonerler teşkilatlarını Osmanlı'nın önemli şehirleri olan; Kayseri, Antep, Diyarbakır, Bursa, Maraş, Sivas, Tokat, Trabzon, Erzurum ve Harput gibi yerlere de kurmuşlardır. Bu şehirlerdeki gayrimüslim halkı ıslah etmeye çalışmışlardır. Islah çalışmalarını yaparken de Osmanlı'nın onlara baskı uyguladığını ileri sürüp bu durumu Avrupa kamuoyuna duyurarak onlardan maddi ve manevi destek istemişlerdir. Avrupa kamuoyu bu talebe olumlu karşılık vererek gerekli maddi, manevi ve diplomatik desteği vereceğini beyan etmiş ve Türk düşmanlığını resmen başlatmıştır. Avrupa'dan gelen bu destek, Amerikalı misyonerleri cesaretlendirmiş ve Yahudiler üzerindeki çalışmalar arttırmıştır. Misyonerler yoğun faaliyetleri neticesinde Yahudilerin bir kısmını ikna etmeyi başarmışlardır. Ancak Yahudi din adamlarını cemaatten çıkarma ve hapsedmeye kadar varan sıkı tedbirler nedeniyle istedikleri neticeyi elde edememişlerdir. Yahudiler üzerindeki çalışmalardan istenilen sonucu alamayan Amerikalı misyonerler, Süryanilere yönelmişlerdir.

Amerikalı misyonerlerin Süryanilere yönelik faaliyetleri başta Hıristiyanların dini lideri olan Papa, ayrıca Rusya ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkilere rağmen Süryaniler üzerindeki yoğun faaliyetlerini sürdüren Amerikan Board misyoner örgütü, onları kıskırtmakla yetinmeyip bağımsız olmaları gerektiğini bile dile getirmiştir. Bu sırada İngiliz misyonerler de Süryanilerle ilgilenmeye başlamışlardır (Özdemir, 2008: 690-692). Misyonerler tarafından Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde hastane, okul gibi kurumların açılması Süryaniler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak, Diyarbakır ve Doğu'daki diğer Süryaniler Osmanlı Devleti'ne sadık oldukları için Amerika ve İngiltere'nin emperyalist oyunlarına büyük oranda alet olmamışlardır. Süryanilerden beklediklerini bulamayan misyonerler, faaliyetlerini Nesturi, Keldani ve Yezidiler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ancak bunları da çok fazla etkileyemedikleri için Amerikalı misyoner örgütleri tek çare olarak Ermenileri görmüş ve yönlerini onlara çevirmişlerdir (Bozan, 2006: 37).

Amerikalı misyonerlerin Ermeniler üzerinde ne kadar etkin olduğunu gösteren önemli örneklerden biri de Osmanlı açısından birçok zararlı faaliyet içinde bulunacak olan Ermeni Mr. Boyacıyan'ın, Protestan topluluğa rahip olarak atanmasıdır. Yine Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde kiliseler açan Amerikalı misyonerler, açtıkları kiliselere para yardımı yaparak Ermeniler üzerinde etkili olmuşlardır. Bu davranışları ile Ermeniler tarafından memnuniyetle karşılanan Amerikalı misyonerler, diğer devletlerin misyonerlerine karşı daha değerli görülmüştür. Açtıkları okullarda bir taraftan Ermenilere çeşitli meslekler öğretilirken bir taraftan da bu okullar Amerikalı misyonerler tarafından posta merkezleri gibi kullanılmıştır. Bu okullara *Diyarbakır bölgesinden gelen haberler sefaret kanalıyla ABD hariciyesine, kendi kuruluşlarına ve basına* veriliyordu. Bu yönü itibariye bu okullar, Amerika Devleti'ni bilgilendirme merkezleri gibi çalışıyordu. Okullar vasıtasıyla Amerikan Devleti'ne gönderilen haberler çarpıtılarak dünya

kamuoyuna duyuruluyordu (Bozan, 2006: 37-38).

Amerikalı misyonerler, Ermenilere yönelik faaliyetlerinin yol haritasını belirlemek amacıyla 1860 yılında Harput'ta (Elazığ) bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantı da alınan kararlar, yarım asra yakın bir süre uygulamada kalmıştır. Bu kararlar ile Osmanlı'nın doğu Türkiye misyonu oluşturulmuş ve Harput merkez haline getirilirken Bitlis, Erzurum ve Mardin'in misyonun istasyonları olması uygun görülmüştür (Hülagü, 2009: 105). Amerikalı misyonerlerin Diyarbakır Vilayeti sınırındaki en önemli merkezleri Harput'taki Fırat Koleji'dir. Fırat Kolejine çevre sancaklardan getirilerek eğitilen öğrenciler, misyoner olarak yetiştirilmiş ve mezun olduklarında misyonerlerle birlikte bölgede faaliyetlere katılmışlardır. Doğu vilayetlerindeki misyonerler, 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'nı kullanarak, başta Ermeniler olmak üzere; Keldani, Süryani ve Yezidi gibi cemaatleri Osmanlı'ya karşı kıskırtmaya başladılar. Misyonerlerin bu kıskırtmalarının Ermeniler arasında bir hareketlenmeye sebep olduğunu fark eden Osmanlı yetkilileri, Ermenilere karşı bazı önlemlerin alınması düşüncesini gündeme getirmiştir. Dönemin Diyarbakır Valisinin 1890 yılında Sadrazam Kamil Paşa'ya gönderdiği mektup bu bilgiler teyit etmektedir. Zira Kamil Paşa'nın Mabeyin Başkâtibi'ne yazdığı 10 Ağustos 1890 tarihli bir arızasında; Harput Ermenilerinden birinin *Diyarbakır'da bir Ermeni'ye bir mektup yazdığından bahsederek; Ermenilerin şu aralar pek dağınık bulunmayıp oldukça toplu bulunmaları ihtar olunarak, müteyakkız bulunulduğunu, Diyarbakır Valisinin kendisine bilgiler verdirdiğini*, söylemiştir (Açıkses, 2003: 112).

3.2. Avrupalı Devletler ve Misyonerlerin Ayrılıkçı Ermeni Hareketlerindeki Rolü

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında yerleşen Avrupalı misyonerler, çok geçmeden bölücü faaliyetlere içine girdiler. Ermeniler, misyonerlerin propagandalarının etkisi ve Avrupalı devletlerin destekleri ile Tanzimat ve Islahat fermanları ile elde ettikleri hakları istismar etmeye başladılar. 1860'lı yıllarda Osmanlı coğrafyasında ve dışarıda dernekler kurarak işe başladılar. 1877 yılında Cenevre'de Hınçak Komitesi, 1890'da Taşnak-sütyun cemiyeti kuruldu (Efe, 2018: 167). Osmanlı'yı parçalama amacına yönelik çalışmaya başlayan Avrupalı misyonerler, Ermeniler üzerinde yoğunlaştırdılar. Buna paralel olarak da Avrupalı devletler yapay olarak Ermeni sorununu çıkarmaya başladılar. XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise Avrupalıların girişimleriyle Ermeni sorunu uluslararası arenaya taşındı. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler üzerinden politikalar geliştiren Avrupalı devletler, bu sorunu Osmanlı'ya karşı bir koz olarak kullanmaya başladılar. Özellikle Rusya ve İngiltere tarafından tarih sahnesine sürülen Ermeni sorunu, aslında emperyalizmin Osmanlı Devleti'ni zayıflatarak yıkma ve paylaşma politikasının bir uzantısıdır (Şahin, 2007: 77).

Ermenilerin Osmanlı'dan ayrılarak kendi devletlerini kurulabilmesi için Ermenilere hem içten hem de dıştan destek verilmesine karar veren Avrupalı devletlerin girişimleriyle Ermeni komitaları kuruldu. Bu komitaların en önemli olanlarından biri, hiç kuşkusuz *Hınçak (Ermeni Çangırak) Komitesi*'dir (Uzun, 2000: 85; Mazıcı, 1987:31). Bu komita üyelerinin amaçları bağımsız ve ulusal bir Ermenistan kurmaktır. Bunun için Ermenilerin bulunduğu merkezlerde örgütlenmeleri yaygınlaştırmak ve uygun zamanlarda çıkartılacak ayaklanmalarla halka korku salmak, böylece Osmanlı Devleti'ni çaresiz bırakmak çabası içerisine girmişlerdir. Hınçak Komitesi Diyarbakır'daki Ermenileri yıkıcı, bölücü ve ayrılıkçı faaliyetlere yöneltmiş, ayrılıkçı faaliyetlere alet olmak istemeyen Ermeniler, Ermeni komitacıları tarafından katledilmiştir (Şen, 2007:401-402).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya da kurulan ve Rusların desteğini alan Ermeni komitalarından, Taşnaksütyun: "*Kürdü nerede görürsen vur, hangi koşullarda olursa olsun gericileri, sözünden dönenleri öldür; öcünü al!*" ilkesiyle harekete geçmiştir. Güneye inmek isteyen Ruslar tarafından kurulan Ermeni komitalarının terör ve tedhiş hareketleri kullanılmıştır (Bozan, 2006:85). Hınçak ve Taşnaksütyun'un komitalarına en büyük desteği veren İngiltere, Ermeni meselesini daha başından itibaren Batı kamuoyuna Anadolu Hıristiyanlarının meselesi olarak aksettirmiştir (Çolak, 2008: 239). Ermeniler tarafından kurulan komitalar: Paris, Londra, Bürüksel, Berlin, Leipzig, Zürih, Roma ve Milano'da uygun ortamlar bulmuşlardır. Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Belçika meclislerinde Ermeniler lehine konuşmalar yapılmıştır (Mazıcı, 1987: 32-33).

Bağımsız devlet hayaliyle yanıp tutuşan Ermeniler, Avrupalı büyük devletlerin kendilerine maddi ve manevi destek verdiklerini ve özellikle Hınçak ve Taşnaksütyun cemiyetlerinin Diyarbakır'daki olayları tertiplelediğini ve yönlendirdiğini açıkça vurgulamışlardır. Ayrıca Avrupa ve Amerikan basınının Ermeni sorununu konuşmaktan geri durmadığını da dile getirmişlerdir. Avrupalıların bu meselede ne kadar etkin rol oynadıklarını açıkça göstermişlerdir (Güney, 2008: 356).

3.3. Misyonerlerin Etkisiyle Çıkan Ermeni Olay ve İsyanları

Amerikalı misyonerlerin, 1890'lı yılların başından itibaren Ermeni komitacılara her türlü desteği verdiği, hatta komitacılara maaş dahi verdiği bilinmektedir. Amerikalı misyonerlerin desteğini alan komitacılar, Anadolu'da terörist/anarşist hareketler çıkarmaya başladılar. Ermeniler, o günün şartlarına uygun daha gelişmiş siyasi-terör örgütleri kurarak Osmanlı yönetimine karşı mücadele girişmişlerdir. Terör faaliyetlerine girişen Ermeni komitacıları Osmanlı yönetimini iyice zayıflatarak sistemi işlemez hale getirmek ve tıkamak, Toplumda anarşi çıkararak kitleleri birbirine düşürmek ve isyan çıkarmak, Düvel-i muazzama ile Avrupa kamuoyunun dikkatlerini bölgeye çekerek dış müdahaleye zemin hazırlayarak bağımsızlık elde etmeyi hesaplıyordu (Alkan, 2009: 345). Bu hedeflerine ulaşmak için 1893 yılının başlarından itibaren Ermeni komitacılar, diğer zararlı cemiyetlerle istişare ve müzakereler yaparak Tomayan ve Kayayan'ın planlarını yürürlüğe koymaya başlamışlardır (Gürün, 1983: 191). Bu planlar dâhilinde Merzifon, Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat, Ankara, Erzurum ve Diyarbakır gibi birçok Osmanlı vilayetinde isyanlar çıkarmışlardır (Hülagü, 2009: 119). Amerikalıların yanı sıra İngiliz misyonerleri de Ermeniler üzerinde yoğun faaliyetler yürütmüşlerdir. İngilizlerin Ermenileri himaye altına almak istemelerinin en önemli nedeni Rusların Ortadoğu'ya ve Anadolu'ya inmesini engellemek ve Asya'nın anahtarını elinde bulundurmadır (Yel, 2009: 101-103-105). Bu nedenle İngiliz misyonerleri; Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Haçin, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan ve Tarsus gibi Anadolu şehirlerinde yürüttükleri faaliyetlerle Ermenileri isyana teşvik etmişlerdir (Akgündüz, 2009: 101-103-105).

Doğu Anadolu'daki misyoner ve Ermeni komitacıları; *Türk, Kürt, Çerkez yani Müslüman halkın kıyafetlerini giyerek Ermenilere saldırmaya başlamışlardı. Sonrasında da Ermenilere: "Bakınız! Ne duruyorsunuz! Müslümanlar bize saldırıyorlar, siz de onlara saldırın!"* diyerek isyan çıkırtkanlığı yapmışlardır (Kocabaş, 1989: 109). Katliamcı Ermeni komitacıları içte ve dışta *"Ermeniler katlediliyor!"* propagandasını yürüterek Batılı güçlerin desteğini almaya ve Osmanlı'da yaşayan Ermenileri ayaklandırmaya çalışmışlardır. Ermeni komitacılarının yaygın propagandası; sabotajlar yapmak, öldürmek, yakmak, çalmak, yağmalamak, Batılıların Osmanlı'daki temsilcilerini öldürmek ve suçu Müslümanlar üzerine atmaktır. Bu propagandaları yürüterek Ermenileri mazlum, Osmanlı Devleti'ni ise zalim olarak göstermek istiyorlardı. Avrupa'yı ve Dünya'yı haksızlığa uğradıklarına inandırarak ideallerindeki büyük Ermenistan'ı kurmayı hayal ediyorlardı. Ancak Ermeni komitacıların 1890'lı yıllarda yaptıkları, hem iç basında hem de dış basında tepkiyle karşılandı ve Osmanlı Devleti uyarıldı. İngiliz Yüzbaşı Norman'ın 1895 yılında ülkesine verdiği otuz sayfalık raporda: *Bugüne kadar Ermenilerin bütün dünyayı aldattığını, suçluların Türkler değil Ermeniler olduğunu, mazlum ve haklı olanın Ermeniler değil, Türkler olduğunu* bunu açıkça ortaya koyduğu görülmektedir (Boswell, 1993: 4). Ermeni komitacıları, Avrupalılardan aldığı destekle Osmanlı'nın Doğu ve Güneydoğu vilayetleri başta olmak üzere, Ermeni çeteleri kurmuş ve ayaklanmalar çıkarmıştır. Amerika'dan Diyarbakır'a gelen Karabet namında bir şahıs, Taşnaksutyun Komitesi'nin üyelerinin Diyarbakır'da isyan teşebbüsünde bulduklarından bahsetmiştir (Bozan, 2006: 49).

Ermeniler isyanları özellikle Cuma gününe denk getiriyorlardı. George Knapp Bitlis'teki Hanek Horan Kilisesi'nde diğer Ermeni çeteleriyle toplanarak hazırlıklarını tamamlayıp, çalınan üç çan işaretiyle camiye ateş etmişler çıkan olaylarda iki yüze yakın Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetmiş bir o kadar da kişi yaralanmıştır (Alan, 2007:510). Gerçekten de Osmanlı'nın topraklarında çıkarılan 1895 Ermeni isyanları bu formatta olmuş ve Müslümanlar camideyken çıkarılmıştır. Yine 1895 Diyarbakır Ermeni isyanı esnasında Müslümanlar camideyken isyan başlamış ve Ermeniler camideki Müslümanlara ateş açmışlar. Bu isyanlarda birçok Müslüman, birçok Ermeni ölmüş ve bazıları da yaralanmıştı. Ermenilerin yaptığı kirli planlar arasında: Hastaneleri, okulları havaya uçurmak, polis müdürü, jandarma komutanı ve amirleri öldürmek gibi eylemler yer almıştır (Karabıyık, 1984:137).

Misyonerler ve komitacılara; sağduyulu Ermeni patrikhanesi karşı çıkmış ve onları tenkit etmiştir. Çünkü Ermeni patrikhanesi; Ortodoksları, Protestanlığa celp etmeye çalıştıkları için Amerikalı misyonerlere karşı çıkmıştır. Bazı aklı başında Ermeniler de kendi milli benliklerinin zarar gördüğü gerekçesiyle misyonerlere tepki göstermiştir. Ateist-sosyalist Ermeniler ise din propagandası yapıyor olmaları nedeniyle komitacılara ve misyonerlere karşı çıkarak onları eleştirmiştir (Turan, 2008:406). Ayrıca, ateist sosyalist Ermeniler, Rusya destekli oldukları için Fırat Nehri'ne kadar Doğu Anadolu'nun Rusya'ya ilhak edilmesi gerektiğini savunuyorlardı (Göyünç, 1983:63). Osmanlı'yı parçalamak için etnik ayrılıkları ustaca kullanan Ruslar ve İngilizlerin örgütlediği Ermeni çeteciler, I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle Doğu bölgelerinde her türlü

terör faaliyetlerini yapmış, ardından *Avrupa basını aracılığı ile: "Kürtler bizi kesiyor."* diye çığlık atmışlardır (Balcı, 2010: 170-171). Bir taraftan da Ermeni komitacıları Kürtlerin kendilerine karşı çıkmasını engellemek, aşiretleri de kendi yanlarına çekmek için çalışmalar yapmışlardır. Ancak Kürtler Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak Müslüman kardeşlerini satmamış ve Ermeni katliamcılarının faaliyetlerine katılmamış ve hatta Kürt aşiretlerinin birçoğu katliamcılara karşı çıkmıştı. (Bozan, 2006: 51-53). Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin etkisi ile Osmanlı'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 1895-1896 yıllarında çok sayıda Ermeni isyan ve olayı çıkmıştır. Bu Ermeni isyan ve olayları şunlardır: Diyarbakır, Erzurum, Zeytun (Süleymanlı) İsyanı 1-6 Eylül 1895, Divriği (Sivas) İsyanı 29 Eylül 1895, Babiâli Olayı 30 Eylül 1895, Trabzon İsyanı 2 Ekim 1895, Eğin (Mamura'tül Aziz) İsyanı 6 Ekim 1895, Develi (Kayseri) İsyanı 7 Ekim 1895, Akhisar (İzmit) İsyanı 9 Ekim 1895, Erzincan (Erzurum) İsyanı 21 Ekim 1895, Gümüşhane (Trabzon) 25 Ekim 1895 (Palabıyık, 2004:299), Bitlis İsyanı 25 Ekim 1895, Maraş İsyanı 27 Ekim 1895, Urfa İsyanı 29 Ekim 1895, Malatya İsyanı 4 Kasım 1895, (Evren, 2002: 137). Bunun dışında Kasım ayından sonra isyanlar artmış ve Harput, Arapkir, Muş, Kayseri, Yozgat, Zeytun (1895-1896) ve Ayıntab (Halep) gibi yerlerde de isyanlar çıkmıştır (Halaçoğlu, 2001: 20).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti hâkim olduğu topraklardaki milletlere hoşgörü ile muamele etmiş, başta Ermeniler olmak üzere birçok unsur Osmanlı topraklarında uzun süre rahat yaşam sürmüştür. Hatta Osmanlılar bu unsurlardan Ermenilere "*Millet-i Sadıka*" unvanını vererek onları Müslümanlardan ayrı görmemiştir. Ancak, Ermeniler XIX. Yüzyılda misyonerlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerinin etkisi altında kalarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir. Bu ayrılıkçı hareketlerde Amerika, Rusya, Fransız ve İngiliz misyonerlerinin tahriki ve teşvikinin etkili olduğu görülmüştür.

Misyonerlerin ayrılıkçı fikirlerinin etkisi ile Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak hayaline kapılan Ermeniler, asırlarca birlikte yaşadıkları Müslüman komşularına karşı katliamlara girişmekten geri durmamışlardır. Emperyalist Avrupalı devletler, Ermeniler üzerinden Osmanlı'nın Doğu coğrafyasında etkin olma planlarını uygulamaya koymuşlardır. Kullanıldıklarının farkına varmayan Ermeniler, bir taraftan Avrupa'daki iktidar mücadelelerinin piyonu olurken bir taraftan da Osmanlı'nın parçalanması planında kullanılmışlardır. Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu coğrafyasında batılı devletlerin ve onların misyonerlerinin destek ve kışkırtmalarıyla birçok Ermeni isyanı çıkarmıştır. Çıkan bu isyanlarda birçok Müslüman ve Ermeni ölmüş, birçoğu da yaralanmıştır. Sonuç olarak Ermeni Sorununun tarihi bir temelden ziyade Batılı devletlerin misyonerleri vasıtasıyla ortaya çıkardıkları suni bir sorundur diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Açıkses, E. (2003). Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Akgündüz, A. (2009). "Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C.IV. (Yay Haz: Metin Hülagü vd.) II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Alan, G. (2007). "Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni İsyanları Ve Amerikan Board Misyonerleri (1875-1918)", Ermeni Araştırmaları Kongresi Bildirileri, C.I, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, N. (2009). "Birlikte Yaşamadan Ayrışmaya Ermeni Meselesi (Sosyo-Psikolojik Bir Deneme)" Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C.III, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Balcı, R. (2010). Osmanlı'nın Doğu Siyaseti, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- Boswell, C. (1993). Ermenilerin Maskesi Düşüyor, (Haz: Yavuz Ercan), Turhan Kitapevi, Ankara.
- Bozan, O. (2006). Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Çolak, M. (2008). "Hans Barth'ın Türk Kendini Savun Adlı Eserine Göre Ermeni Meselesinin Doğuşu, Avrupa", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C. III, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-24 Mayıs, Kayseri.
- Dabağyan, L.P. (2006). Sultan Abdülhamit Han Ve Ermeni Meselesi, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

- Efe, İ. (2016). “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında Sinop ve Havalisinde Pontusçuluk Hareketleri”, ASOS Journal, Yıl: 4, Sayı: 34, s.333-351.
- Efe, İ. (2017). “XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop’ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)”, Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal), Vol:3,Issue:11, s.1548-1556.
- Efe, İ. (2018). Sinop Tarihi (Türk Hâkimiyetine Girişinden Cumhuriyetin İlanına 1214-1923), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Evren, G. (2002). Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Fendoğlu, H. T. (2002). Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929), Beyan Yayınları, İstanbul.
- Göyünç, N. (1983). Osmanlı İdaresinde Ermeniler, Gültepe Yayınları, İstanbul.
- Güney, N. (2008). “Ermenilerin Avrupa Ve Amerika Birleşik Devletlerinde Yürüttüğü Propaganda Faaliyetleri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C. III, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Gürün, K. (1983). Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Halaçaoğlu, Y. (2001). Tehcir Ve Gerçekler (1914-1918), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Haydaroğlu, İ. (2002). “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar”, Türkler, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Hülagü, M. (2009). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye” C. III, Kayseri: Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Karabıyık, O. (1984). Türk Ermeni Münasebetler, Hizmet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul.
- Kieser, H. L. (2010). Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938). (Çev: A. Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, R. (2009). “Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C.IV, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kopar, M. (2009). “Amerika Ve Amerikan Misyonerlerinin Bu Sorundaki Rollerini”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C. III, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Mazıcı, N. (1987). Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunun Kökeni (1878-1918), Der Yayınevi, İstanbul.
- Mutlu, Ş. (2005). Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayını, İstanbul.
- Özcoşar, İ. (2006). “19. Yüzyılda Mardin Süryanileri”, (Basılmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Özdemir, B. (2008). “Süryani Toplumunda Dinsel Farklılaşma Ve Misyonerlik Faaliyetleri”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır, İçinde B. Özdemir (Edt.). C. III, Ankara.
- Palabıyık, M. S. (2004). Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıçtan Lozan Antlaşmasına Kadar, Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler, (Der: Ömer Ergin Lütem), Kastaş Yayınları, Ankara.
- Sevinç, N. (2007). Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetler, Bilge Oğuz Yayınevi, İstanbul.
- Shaw, J. S. ve Kural, K. S. (2006). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II. (Çev: M. Harmancı). e Yayınları, İstanbul.
- Şahin, G. (2007). Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas Ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

- Şen, Ü. (2007). “Son Tanıklara Göre Sivas’ta Ermeni Soykırımı” Ermeni Araştırmaları Kongresi Bildirileri, C.I. ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Tozlu, N. (1995). “Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları”, Osmanlı Özel Say, Yeni Türkiye, Ankara.
- Turan, Ö. (2008). “Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesinin Tepkisi”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C. III, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Uzun, T. (2000). “Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu”, Osmanlı Devletinde Milliyetçi Hareketleri İçerisinde Ermeniler, İçinde T. Uzun (Edt:), Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yazıcı: (2008). “Diyarbakır’da1895 Ermeni Olayları”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır, İçinde S. Yazıcı (Edt), C. III, Ankara.
- Yel, S. (2009). “Ermeni İsyânların Meydana Gelmesinde İngiltere’nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C.IV, (Yay Haz: Metin Hülagü vd.) II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri.
- Yuvalı, A. (2008). “Ermeni İsyânlarında Misyoner Okullarının Rolü”, Yeni Düşünce, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara.